

UOT 336.714

HEYVANDARLIQDA MƏHSUL ÇIXIŞININ UÇOTU VƏ MAYA DƏYƏRİNİN HESABLANMASI

M. S. HÜSEYNOVA, T. M. ƏHMƏDOVA
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Məqalədə məhsulun istismar xüsusiyyətləri, istehsal dəyərlərinin ilkin dəyərinin hesablanması üçün hesablar, heyvandarlığın dəyərinin məqsəd və vəzifələri əks olunmuşdur. Həmçinin, sadalanan mühasibat obyektləri, əmək haqqının hesablanması, digər maddi qiymətlilər və sənədlər də hesablamalarda öz əksini tapacaqdır.

Açar sözlər: uçot obyektləri, mədaxil və məxaric sənədləri

Həmişə kənd təsərrüfatının bu həyati əhəmiyyəti olan sahəsinin, yəni ictimai heyvandarlığın inkişaf etdirilməsinə və onun məhsuldarlığının artırılmasına böyük diqqət verilmiş və verilməkdədir. Heyvandarlıq əhalinin ən qiymətli ərzaq məhsullarına ətə, südə, yumurta və sairəyə olan tələbatını, yeyinti və yüngül sənayenin isə xammala olan tələbatını təmin edir. Heyvandarlıqda qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsində heyvandarlıqda məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotunun səmərəli təşkil edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Heyvandarlıqda məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- mal-qara qrupları və istehsalın növləri üzrə xərclərin düzgün müəyyən edilməsini iqtisadi cəhətdən əsaslandırmaq;
 - iqtisadi cəhətdən eyni maddə və elementlər üzrə bütün xərclərin düzgün bölünməsi, bunlardan istehsal edilən məhsulların maya dəyəri yığılır;
 - heyvandarlıqdan alınan məhsul çıxışının öz vaxtında, düzgün və tam əks etdirilməsi;
 - təsərrüfatın bölmələri üzrə xərclərin düzgün əks etdirilməsi;
 - iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə əsas və əlavə məhsulların maya dəyərinin hesablanması.
- Heyvandarlıqda aşağıdakı uçot obyektləri mövcuddur:

- Məldarlıq. Südlük istiqamətli iri buynuzlu mal-qara: əsas sürü (inəklər və törədici buğalar), bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan heyvanlar (bütün yaşlarda olan cavanlar və kökəldilməkdə olan yaşlı heyvanlar).

Ətlik istiqamətli iri buynuzlu mal-qara: əsas sürü (inəklər, törədici buğalar, 8 aylığa qədər danalar), bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan heyvanlar (8 aylıqdan yuxarı dişi və erkək cöngələr, kökəldilməkdə olan heyvanlar).

- Donuzçuluq. Əsas sürü, bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan donuzlar.

- Qoyunçuluq. Yunluq və ətlik qoyunçuluq, qaragül qoyunçuluğu.

- Quşçuluq. Yaşlı sürü, bəslənilməkdə olan cavanlar, inkubasiya yumurtaları

İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda xərclərin uçot obyektləri mövcud texnologiyaya uyğun müəyyən edilir. Məsələn, yumurtalıq istiqamətli quşçuluqda: yumurtlayan anac toyuqlar, yumurtlayan sənaye istiqamətli toyuqlar, cavan toyuqlar (1 gündən 180 günlüyə qədər olanlar), ətlik çolpaların bəslənilməsi (broylər). Sair quş növləri (ördəklər, qazlar, hinduşqalar, firəng toyuqları) üzrə uçot iki qrup üzrə (yaşlı sürü və bütün yaşlarda olan cavanlar) aparılır.

- Atçılıq. Əsas sürü, bəslənilməkdə olan cavanlar. Cavan iş heyvanlarının saxlanılma xərci ayrıca uçota alınır.
- Maralçılıq və dəvəçilik. Əsas sürü, bütün yaşlarda olan cavanlar və kökəldilməkdə olan yaşlı heyvanlar.
- Dovşançılıq və xəzlik vəhşi heyvandarlıq. Adi təsərrüfatlarda uçot sahələr üzrə bütünlükdə aparılır. İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda uçot dovşançılığın istiqamətləri (ətlik, dəri) üzrə, vəhşi heyvandarlıq üzrə isə əsas sürü və cavan vəhşi heyvanlar üzrə aparılır.
- Arıçılıq, balıqçılıq və ipəkçilik. Bu sahələr üzrə uçot bütövlükdə sahə üzrə aparılır.

Heyvandarlıqda əmək haqqının hesablanması əsasən alınan məhsullara (süd, çəki artımı, bala, yun, yumurta və s.) görə aparılır. Buna görə əmək haqqının hesablanması üçün məhsul çıxışı qeyd olunmuş sənədlər (südlə sağımının uçotu jurnalı, heyvanların balalarının mədaxili üçün akt, heyvanların qrupdan qrupa keçirilməsi aktı) cəlb edilir. Bu sənədlərdə qeyd olunmuş məhsul çıxışının əsasında təsərrüfatda mövcud uyğun qiymətlə heyvandarlıqda əmək haqqı hesablanır. İşçinin iş vaxtının uçotu iş vaxtının uçotu üzrə tabeldə hər bir işçi üzrə gündəlik aparılır. Heyvandarlıqda sair material qiymətlilərin (biopreparatlar,

dərmanlar, dezinfeksiya dərmanları və i.a.) sərfi müəyyən olunmuş qaydada limit-zabor cədvəli, qaimə və digər məsarif sənədləri ilə rəsmiyyətə salınır. Heyvandarlıqda əmək vəsaiti sərfi birinci növbədə amortizasiyanın hesablanması və təmir fonduna ayırmalar üzrə sənədlərdə qeyd olunur. Sənəd formaları bitkiçilikdə əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya hesablandıqda və təmir fonduna ayırmalar aparıldıqda istifadə olunur. Heyvandarlıqda məhsul çıxışının uçotu üçün çoxlu miqdarda sənədlər tətbiq olunur. Bu hər şeydən əvvəl, heyvandarlığın müxtəlif sahələrində ayrı-ayrı məhsul növlərinin müxtəlif şəraiti və xarakteristikası ilə əlaqədardır. Bütün bu sənədləri iki qrupa bölmək lazımdır: heyvandarlıq məhsullarının mədaxili üzrə və çəki artımı və balanın mədaxili üzrə sənədlər.

Birinci qrup sənədlərə aiddir: südün mədaxili üçün – süd sağımının uçotu jurnalı (176-KT №-li forma), yunun mədaxili üçün – yunun qırılması və qəbulu aktı (181-KT №-li forma), yumurtanın mədaxili üçün – kənd təsərrüfatı məhsullarının daxil olması gündəliyi (168-KT №-li forma). İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda digər sənəd formalarından da istifadə olunur.

İkinci qrup sənədlərə aiddir: heyvanların balalarının mədaxili üçün akt (211 -KT №-li forma), vəhşi heyvanların balalarının mədaxili üçün toplayıcı akt (228-KT №-li forma), heyvanların çəkilməsi cədvəli (216-KT №-li forma) və çəki artımının mədaxili üçün çəki artımının müəyyən edilməsi hesablamaları (217-KT №-li forma), eyni zamanda ixtisaslaşmış təsərrüfatlarda həmin sənədlərlə yanaşı əlavə formalarından da (gündəlik quşların çıxışı və mədaxili üçün akt və s.) istifadə olunur.

Heyvandarlıqda məhsulların maya dəyərinin hesablanması təhlili il ərzində heyvandarlıq sahələrindən alınan məhsullar plan maya dəyəri ilə, yaxud istifadəsi mümkün olan qiymətlə, satış qiyməti ilə qiymətləndirilərək, mədaxil edilir. İlin axırında heyvandarlıq məhsullarının plan maya dəyəri faktiki maya dəyərinə çatdırılır. Uçotun jurnal-order formasında heyvandarlıqda məsrəflər və məhsul çıxımının sintetik uçotu 10-KT №-li jurnal-orderdə aparılır. Heyvandarlıqda məsrəflər və məhsul çıxışının analitik uçotu isə heyvandarlıq üzrə bölmənin şəxsi hesabında (istehsalat hesabı) aparılır. İcmal sənədin məlumatlarına əsasən 10-KT №-li jurnal-orderdə müxəbirləşən hesablar üzrə yazılış aparılır.

Bitkiçilik sahəsində olduğu kimi heyvandarlıq sahəsindən əsas, əlaqədar və əlavə məhsullar alınır. Əsas məhsula daxildir: süd, yun, yumurta, bala, çəki artımı, diri çəki və s. Bununla belə eyni zamanda əksər sahələrdə bir neçə əlaqədar məhsul növləri alınır. Məsələn, südlük maldarlıqda – süd və bala, qoyunçuluqda – yun, bala və çəki artımı əlaqədar məhsullar adlanır. Bundan başqa heyvandarlıqda əlavə məhsullar da vardır. Heyvandarlıqda əlavə məhsullara daxildir: peyin, quş peyini, tökülən yun, tük-lələk, kəsilmiş

vəhşi heyvan əti, dəri, əsas sürüdə olan mal-qaranın çəki artımı. Əsas məhsulların maya dəyəri hesablandıqda istehsalat maliyyə planında qəbul olunmuş möhkəm qiymətlə əlavə məhsulun dəyəri müvafiq heyvandarlıq sahəsinə çəkilən xərclərdən çıxılır.

İri buynuzlu mal-qara məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. İri buynuzlu mal-qara südlük və ətlik istiqamətində inkişaf etdirilir. Südlük istiqamətində maya dəyərinin hesablanması obyektləri: əsas sürü üzrə süd və bala hesab olunur.

Süd və balanın maya dəyərinin hesablanması. Əsas südlük sürü üzrə məhsulların maya dəyəri aşağıdakı qaydada müəyyən edilir. Əvvəlcə südlük maldarlıq üzrə uçota alınan cəmi xərclərdən dəyişməz qiymətlə əlavə məhsulların (peyin, tük, tökülən yun, dəri və s.) dəyəri çıxılır. Yerdə qalan xərclər məhsullar arasında yemin mübadilə enerjisinə müvafiq olaraq bölüşdürülür. Əlavə xərclər çıxıldıqdan sonra yerdə qalan xərcin 90 %-i südə, 10 %-i isə balaya aid edilir. Maya dəyəri hesablanarkən xərclər xüsusi çəki əsasında süd və bala arasında bölüşdürülür. Nəticədə hər bir məhsula düşən xərci məhsulun miqdarına bölməklə bir sentner südün, yaxud 1 baş balanın faktiki maya dəyəri hesablanır. Qoyunçuluq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. Qoyunçuluqda məhsulun maya dəyərinin hesablanması obyektləri – yun, bala, çəki artımı, qaba yunlu qoyunçuluqda süd hesab olunur. Qoyunçuluqda əlavə məhsullara daxildir: süd, ölü doğulan və ölən quzuların dəriləri (qaragül dərisindən başqa), peyin, ölmüş heyvanların texniki məqsədlər üçün istifadə edilən cəmdəkləri və s. Qoyunçuluq məhsullarının maya dəyərini hesablamaq üçün qoyunçuluq üzrə uçota alınan xərclərdən alınan əlavə məhsulun dəyəri çıxılır. Yerdə qalan xərclər bölüşdürülür. Hazırda yun-ətlik və ət-yunluq istiqamətində qoyunçuluqda quzunun maya dəyəri, əsas sürüdə olan qoyunların saxlanılmasına çəkilən xərc məbləğinin 10 %-i, Romanov qoyunçuluğunda əsas sürüdə olan qoyunların saxlanılmasına çəkilən xərclərin 12 %-i miqdarında, qaragül qoyunçuluğunda cəmi xərclərin 15 %-i miqdarında hesablanır.

Quşçuluq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. Quşçuluqda məhsulun maya dəyərinin hesablanması obyektləri yumurta, cavan quşlarda çəki artımı, bir günlük cücə hesab olunur. Quşçuluqda əlavə məhsula lələk, tük, quş peyini və s. daxildir.

Yumurtanın maya dəyərinin hesablanması. Yumurta məhsulunun maya dəyərini hesablamaq üçün “Yumurtlayan ana sürü” qrupu üzrə (yumurtlayan toyuqlar və xoruzlar) təsərrüfatda uçota alınan xərclərdən istehsalat maliyyə planında qəbul edilən qiymətlə, yaxud mümkün olan satış qiyməti ilə alınan əlavə məhsulların dəyəri çıxılır, yerdə qalan xərc məbləği mədaxil olunan yumurtaların miqdarına bölünür.

Cavan quşların bəslənilməsinin maya dəyərinin hesablanması. Cavan quşlarda çəki artımının maya

dəyərini müəyyən etmək üçün cavan quşların bəslənilməsi və kökəldilməsi üzrə olan xərclərdən əlavə məhsulun dəyərini çıxmaq və alınan nəticəni çəki artımının miqdarına bölmək lazımdır.

Atçılıq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. Atçılıq – heyvandarlığın mühüm sahələrindən biridir. Bizim ölkədə atçılıq əsas üç istiqamətdə – damazlıq (cins), işlək və məhsuldar istiqamətlərində inkişaf etdirilir. Atçılıq üzrə xərclərin və məhsul çıxışının uçotu “Atçılıq” analitik hesabında aparılır və eyni zamanda “Əsas sürü” və “Cavanlar” analitik hesabları da açılır. Əsas sürü üzrə – yararlı balalar, cavan atlar üzrə isə – boy artımı və bir başın bəslənməsinin tam maya dəyəri müəyyən edilir. Atçılıqda əsas məhsullardan başqa əlavə məhsullar da alınır. Əlavə məhsullara daxildir: peyin, tük, dəri və s.

Arıçılıq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. Ariçılıq məhsullarının maya dəyərini müəyyən etmək üçün arıçılığa çəkilən xərcləri arıçılıq məhsulları arasında bölüşdürmək lazımdır. Məhsulların orta satış qiymətindən istifadə etməklə xərclər məhsullar arasında bölüşdürülür. Məsələn, təsərrüfatda bal təyinatlı arıların saxlanılmasına 5100 manat cəmi xərc çəkilməşdir. İl ərzində arıçılıqdan aşağıdakı məhsullar alınmışdır: bal – 31 sentner, mum – 1,0 sentner, yeni arı ailəsi – 35 ədəd, satış üçün məhsuldar ana arılar 20 ədəd, arı

südü - 1 kq, çərçivəli şan 22 ədəd. Ariçılıq məhsullarının maya dəyərinin hesablanmasını 9.5Nə-li cədvəldən görmək olar.

Elmi yeniliyi: Məqalədə, heyvandarlıq məsrəfləri, məhsul çıxışının uçotu, məhsulun maya dəyər hesablanması, heyvandarlıq məsrəflərinin məqsəd və vəzifələri öz əksini tapmışdır. Həmçinin heyvandarlıqdakı uçot obyektləri sadalanmış, əmək haqqı və sair material qiymətlilərinin hesablanması və sənədlərdə əks etdirilməsi verilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Elmi tədqiqat institutlarında istehsal olunmuş məhsuldar toxumların dəyərinin isə 30-40 faizi dövlət tərəfindən ödənilir. Fermerlərə yanacaq 50% endirimlə satılır, onlar gübrələri dəyərinin 50-75%-nə alırlar. Bu maddi yardımlar kənd təsərrüfatı məhsullarının idxaldan asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Sahibkarlığa yardım milli fondu tərəfindən verilən vəsaitlərin əsas hissəsi də kənd təsərrüfatına yönəlib. Həmçinin ət, süd və yağ istehsalında artıma nail olmaq üçün ölkəyə damazlıq heyvanların gətirilməsi üçün xüsusi proqram var. Bu proqram əsasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi dövlət vəsaitləri hesabına Avropa ölkələrindən indiyədək 5 mindən çox damazlıq heyvan gətirib

ƏDƏBİYYAT

1. Şivaxan Abdulov, Yusif Əhmədov, İsak Verdiyev “Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu dərsləri. 2. “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərman.2014.
3. İ.H.Aliyev. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Bakı, “Elm”, 2003, s.229.
4. <https://www.agro.gov.az/>

Затраты скота, эксплуатационные характеристики продукта и расчет учета затрат

М. С. Гусейнова, Т. М. Ахмедова

В статье отражены эксплуатационные характеристики продукта, учет для расчета стоимости производственных ценностей, цели и задачи в стоимости скота. Кроме того, перечисленные объекты учета, расчет заработной платы и другие материальные ценности и документы будут отражены в расчете.

Ключевые слова: бухгалтерские услуги, доходы и расходы записей.

Livestock costs, product performance and cost accounting calculation

M. S. Huseynova, T. M. Ahmadova

The article, livestock costs, product performance, accounting for the calculation of the cost of production values, goals and objectives are reflected in the cost of livestock. Also listed facilities heyvandarlıqdakı accounting, payroll and other material valuables and documents be reflected in the.

Key words: accounting facilities, income and expenditure records.